Samenvatting van de cursus 3.5.: Inleiding tot de hiëro-analyse (cursus 1981–1982)

1. Situering en doel van de cursus

De cursus *Inleiding tot de hiëro-analyse* maakt deel uit van een reeks cursussen over onder meer godsdienst, filosofie, logica en methodologie.

Men kan religie bestuderen vanuit drie gezichtspunten:
1. Hiërografie: religieuze verschijnselen beschrijven en onderzoeken.
2. Hiërologie: het vergelijken van verschillende religies.
3. Hiërosofie: nagaan van de betekenis, waarheid en waarde van religie.

De hiëro-analyse behoort tot dit laatste domein. Ze richt zich vooral op de oorzaken en de werking van religieuze verschijnselen. Deze kunnen in een aantal gevallen op hun waarheidswaarde en resultaten experimenteel worden onderzocht. Deze cursus behandelt onder meer waarzeggerij, magie en subtiele krachten. Het heilige wordt daarbij beschreven als een geheel van vele kleine, lichtgevende puntjes die mantisch kunnen worden waargenomen.

2. Deel I: De verschillende onderzoeksmethoden

Het eerste deel van de cursus behandelt verschillende methoden om religie te onderzoeken. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen twee benaderingen:

- De internalistische methode: de onderzoeker probeert een religieus verschijnsel van binnenuit te begrijpen, vanuit de religieuze ervaring zelf.
- De externalistische methode: de onderzoeker bestudeert religie van buitenaf, zonder rechtstreeks contact met de religieuze ervaring.

De moderne godsdienstwetenschap maakt vooral gebruik van deze laatste methode. Voor 'ingewijden' is het duidelijk dat men op die manier niet het volle wezen van religie bereikt. Mensen die het mystieke en dus paranormale aspect ervaren, worden immers bij voorbaat uitgesloten, terwijl zij juist ons hierover kunnen informeren.

De fenomenologische methode

De fenomenologische methode beschrijft religieuze verschijnselen eerst zoals ze zich voordoen. Pas daarna probeert men ze verder te verklaren of te beoordelen. Belangrijke vertegenwoordigers van deze methode zijn Van der Leeuw, Bleeker en Kristensen.

De logische methode

De logische methode onderzoekt of religieuze uitspraken logisch verantwoord kunnen worden.

De filosoof Bochenski wijst het rechtstreekse religieuze inzicht af. De auteur plaatst daar vraagtekens bij: om religie en geloof werkelijk te kunnen begrijpen, moet men volgens hem op een bepaalde manier contact met het heilige ervaren.

De taalanalytische methode

Deze methode onderzoekt de betekenis van religieuze taal. Er zijn twee belangrijke richtingen:

- De logisch-positieve richting: religieuze uitspraken worden als betekenisloos beschouwd wanneer ze niet wetenschappelijk bewezen kunnen worden. Ayer is hiervan een voorbeeld.
- De hermeneutische richting: deze probeert religieuze uitspraken te begrijpen en te interpreteren.

De psychologische methode

De psychologische methode onderzoekt religieuze ervaringen en gevoelens.

William James bestudeert de religieuze beleving, terwijl Schleiermacher en Rudolf Otto nadenken over de ervaring van het heilige.

Otto onderscheidt drie kenmerken van het heilige:

- Tremendum: het heilige roept ontzag of angst op.
- Fascinans: het heilige trekt mensen aan en fascineert hen.
- Augustum: het heilige wordt ervaren als bijzonder waardevol en verheven.

De sociologische methode

De sociologische methode onderzoekt de samenhang tussen religie en de samenleving. De cursus bespreekt onder anderen Durkheim, Lévy-Bruhl, Lévi-Strauss, Weber en Marx. Volgens Marx kan religie bijdragen aan het in stand houden van de bestaande maatschappelijke orde. Ze kan mensen helpen hun moeilijke levensomstandigheden te aanvaarden, waardoor maatschappelijke veranderingen worden afgeremd. Hoewel deze visie eenzijdig is, heeft Marx volgens de auteur wel terecht aandacht voor de relatie tussen religie en maatschappelijk leed.

De biologisch-pathologische methode

Deze methode probeert mystieke ervaringen te verklaren vanuit lichamelijke of psychische afwijkingen.

De auteur stelt hierbij de vraag of men religieuze ervaringen op die manier niet te gemakkelijk tot een ziekte herleidt. Daarbij dreigt men de ervaring los te maken van het volledige leven en de persoonlijkheid van de gelovige.

De culturologische methode

De culturologische methode onderzoekt hoe cultuur en religie elkaar beïnvloeden. Belangrijke auteurs zijn onder anderen Malinowski, Boas, Benedict en Mead.

Volgens bepaalde onderzoekers hangt de vorm van religie samen met de manier waarop mensen in hun levensonderhoud voorzien. De levenswijze van jagers, vroege landbouwers en akkerbouwers kan bijvoorbeeld invloed hebben op hun religieuze overtuigingen en gebruiken. Voorbeelden hiervan zijn totemisme, voorouderverering en moderne bewegingen die opnieuw meer aandacht besteden aan het heilige.

De historische methode

De historische methode onderzoekt de geschiedenis en de ontwikkeling van religies. Daarbij maakt men onder meer gebruik van:

- Filologie: de studie van taal en oude teksten.
- Etnologie: de studie van volkeren en culturen.
- Folklore: de studie van verhalen, gebruiken en overblijfselen van oudere tradities.
- Godsdienstgeschiedenis: de studie van de ontwikkeling van religies door de tijd heen.

De structureel-vergelijkende methode

Deze methode vergelijkt verschillende religies en onderzoekt welke structuren ze gemeenschappelijk hebben. Daarbij maakt men onder meer gebruik van systeemdenken, wiskundige logica en informatietheorie.

Ook de Amerikaanse denker Charles Peirce wordt hierbij vermeld. Volgens hem kunnen de verschillende onderzoeksmethoden worden beschouwd als onderdelen van een bredere, praktische manier van logisch denken.

3. De hiërosofische methode en het godsoordeel

De hiërosofie onderzoekt of religieuze overtuigingen kennis opleveren en welke invloed ze op het leven hebben.

Religies gebruiken verschillende soorten argumenten om hun overtuigingen te verantwoorden:

- Goddelijke argumenten: argumenten die betrekking hebben op God of een Opperwezen.

- Morele argumenten: argumenten die verband houden met goed en kwaad.
- Charismatische argumenten**:** argumenten die verwijzen naar bijzondere of bovennatuurlijke ervaringen.

Een belangrijk begrip binnen dit hoofdstuk is het godsoordeel. Dit verwijst naar het idee dat mensen door hun fouten verblind kunnen raken, daardoor nieuwe fouten maken en uiteindelijk ten onder gaan.

Als voorbeelden worden de Griekse mythologie, het Bijbelverhaal over koning Achab en de profeet Mikajehoe, en middeleeuwse proeven waarbij men Gods oordeel probeerde vast te stellen, besproken.

Een voorspelling kan aan de werkelijkheid worden getoetst. Wanneer ze uitkomt, kan dat volgens de auteur de betrouwbaarheid van de profeet ondersteunen.

Hierbij verwijst de cursus opnieuw naar Peirce en het pragmaticisme. Volgens deze benadering beoordeelt men ideeën mede op basis van hun praktische gevolgen. Een religieuze ervaring die het lijden vergroot, wordt als negatief beschouwd. Een ervaring die het lijden vermindert, kan daarentegen worden gezien als een aanwijzing voor Gods werking.

Ook volgens Jezus hangen zijn leer en zijn wonderen met elkaar samen. Voorbeelden hiervan zijn zijn genezingen, de uitdrijving van demonen, zijn wonderen met de natuur en zijn verrijzenis.

Daarnaast komen de volgende thema's aan bod:

- De leer over het lijden: de cursus bespreekt hoe psychotherapie, onder meer bij Moreno, nieuwe inzichten kan bieden naast de ideeën van Marx en Freud.
- De apocalyptische methode: deze methode behandelt openbaringen en bijzondere manieren om kennis te verkrijgen, binnen het kader van het Godsrijk.
- Paranormale verschijnselen: hieronder vallen sensitiviteit, helderziendheid, pendelen, magnetisme en aura's. Volgens de auteur zijn dergelijke paranormale praktijken alleen veilig binnen het kader van Gods rijk. Buiten dat kader kunnen ze gevaarlijk zijn.

4. Archaïsche religie en de ontwijding van de wereld

Volgens de cursus heeft elke religie twee zijden:

- Een zichtbare, waarneembare zijde.

- Een onzichtbare, heilige zijde, die verband houdt met fijnstoffelijke wezens, krachten en levenskracht.

Dit onderscheid is gelijkaardig met het onderscheid tussen de externalistische en de internalistische benadering van religie.

Verschillende stromingen bekijken religie voornamelijk externalistisch. Voorbeelden hiervan zijn de Verlichting van de achttiende eeuw, het wetenschappelijke denken dat alleen in hoofdzaak het metareiële en het herhaalbare eist, de ontmythologisering van denkers als Bultmann, de God-is-dood-theologie en nihilistische denkers als Jacobi en Nietzsche.

Tegenover deze ontwikkeling staat het neo-sacralisme: de hernieuwde belangstelling voor het heilige. Dit komt onder meer tot uiting in het werk van Mircea Eliade, de tegencultuur, nieuwe oosterse godsdiensten en Afro-Amerikaanse religieuze bewegingen.

5. De ontmoeting met het heilige

Als voorbeeld van een ontmoeting met het heilige bespreekt de cursus het bezoek van de drie wijzen aan de pasgeboren Jezus, zoals beschreven in het evangelie van Matteüs (Mt. 2). Hun ervaring verloopt in drie stappen:

1. Ze zien een ster en proberen de betekenis ervan te begrijpen.
2. Op basis van hun inzicht ondernemen ze een reis.
3. Bij hun aankomst vinden ze bevestiging van hun vermoeden.

De theorie van Moncrieff en Driesch stelt dat helderziende waarneming de oorspronkelijke en onmiddellijke vorm van waarnemen is. Het fysisch-fysiologische proces zou deze waarneming slechts gedeeltelijk toelaten en beperken.

De parapsychologie, met onderzoekers zoals Driesch, Rhine, Tenhaeff en Feldmann, wordt beschouwd als een eerste poging om dergelijke verschijnselen te toetsen. Volgens de auteur blijft deze benadering echter beperkt tot een indirecte, externalistische methode. Religieuze en paranormale verschijnselen zouden immers zo rechtstreeks worden ervaren dat ze moeilijk binnen de publieke, wetenschappelijke methode te onderzoeken zijn.

Bertholet omschrijft het heilige als een vorm van toegenomen krachtgeladenheid. Symbolen, mythen en rituelen zijn volgens deze benadering slechts meerduidige uitdrukkingsvormen. Ze kunnen het heilige zichtbaar maken of ernaar verwijzen, maar zijn zelf niet het heilige.

6. Het structuurmodel van de subtiele stof

Het centrale onderdeel van de cursus is het **centrisch structuurmodel**. Volgens dit model bestaat het heilige uit een korrelige verzameling van uiterst kleine deeltjes, die worden aangeduid als monaden of atomen.

Deze gedachte sluit aan bij Pythagoras, de monadologie van Leibniz en het *hylische pluralisme* van Poortman.

De transitieve aard van de subtiele stof

De subtiele stof is volgens de auteur transitief: ze kan van het ene op het andere overgaan.

Als voorbeelden worden de priesterlijke dienstkleding in Ezechiël genoemd, die heiligt, en het verhaal uit Lucas 8 over de genezing van de vrouw die aan bloedvloeiing leed. In dat verhaal gaat er kracht van Jezus uit.

De subtiele stof zou bovendien beïnvloedbaar zijn door ideeën, gevoelens en de wil. Dit wordt geïllustreerd met het verhaal dat Jezus in zijn vaderstad wegens het ongeloof van de mensen geen wonderen kon verrichten.

De centrisch-periferische structuur van het heilige

Het heilige is volgens het model opgebouwd rond verschillende centra van heiligheid. Daartoe behoren:

- Natuurgeestjes, zoals fetisjen, zielestoffen, functiegodheden, genius en iuno.
- Vooroudergeesten.
- De hoge, transcendente godheden, met bovenaan het Bijbelse Opperwezen, zoals voorgesteld in Daniël 7 en Openbaring 1.

De onderwereld (*chtonisme*) en de hemel (*oeranisme*) vormen de sferen waarin deze centra zich bevinden.

De tweevoudige aard van het heilige

Ontologisch wordt het heilige als dyadisch beschouwd: het bestaat uit twee samenhangende aspecten.

- Materiële energie: de kracht of effectiviteit waarmee iets werkzaam wordt.
- Ideële stuurkunde: de informatie die richting en structuur geeft.

Het gaat daarbij om de overgang van chaos naar orde, idee en structuur.

Het heilige als taboe

Het heilige heeft ook een taboekarakter. Wanneer een taboe wordt overtreden, zou dit automatisch een onpersoonlijke, immanente sanctie tot gevolg hebben.

Voorbeelden hiervan zijn taboes rond lijken, seksualiteit, het boze oog en klanksympathieën.

Het levende karakter van het heilige

Ten slotte beschrijft de auteur het heilige als levend. Hij spreekt hierbij over hiërozoïsme, in tegenstelling tot animisme.

Volgens de cursus nemen zieners waar dat de fijnste vorm van heiligheid bestaat uit gekoppelde, androgyne monadenpaartjes, die als natuurgeestjes worden beschouwd. Deze zouden alleen zichtbaar zijn onder strikte geestelijke voorwaarden, waaronder genade, de androgene Vader en Maria.

Dit vormt volgens de auteur ook een verklaring voor het feit dat de Kerk occultisme afraadt aan mensen die er niet grondig mee vertrouwd zijn.

7. De fetisj

De auteur gebruikt de fetisj als voorbeeld om zijn theorie over het heilige en de subtiele stof verder toe te passen.

Het woord *fetisj* is afgeleid van het Portugese woord *feitiço*, dat verwijst naar iets wat gemaakt of betoverd is.

De cursus bespreekt verschillende onderzoekers die het fetisjisme hebben bestudeerd. Volgens de auteur blijven hun verklaringen vaak onvolledig, omdat ze geen gebruikmaken van wat hij het tweede gezicht noemt.

Volgens zijn eigen theorie is een fetisj meestal een voorwerp waarin een geest verblijft, bijvoorbeeld een natuurgeest of de geest van een voorouder. De magische kracht van het voorwerp zou samenhangen met de mogelijkheid om deze geestelijke wezens te beheersen.

Twee voorbeelden van fetisjisme en magie

De auteur illustreert zijn theorie met twee casussen.

1. De casus van Dion Fortune

Dion Fortune beschrijft hoe zij door haar aanhoudende boosheid een kunstmatige natuurgeest in de vorm van een wolf materialiseerde.

Volgens de auteur vereist het scheppen van een dergelijke natuurgeest drie elementen:

- Een scherpe ideële vorm.
- Bezieling vanuit de *genius* of *iuno* van de maker.
- Verwezenlijking in een element, zoals aarde, water of lucht.

Fortune riep de geest vervolgens terug en liet hem in zichzelf opgaan. Volgens de auteur proberen de meeste exorcisten zo'n verschijning alleen te verplaatsen. Daardoor zou de bezetenheid juist kunnen verergeren.

2. Het macumba-verhaal

Het tweede voorbeeld speelt zich af in het Braziliaanse oerwoud en behandelt zwarte, seksuele magie. Daarbij wordt een mensvormige wortel als fetisj gebruikt. Dit wordt beschouwd als een vorm van imitatieve magie.

Fetisjen in verschillende culturen

De cursus vermeldt verschillende voorwerpen en praktijken die met fetisjisme in verband worden gebracht:

- De Siberische *ongon*.
- De Japanse *shintai*.
- De Polynesische *tiki*.
- De Kongolese *nkisi*.
- Voorwerpen uit West-Afrikaanse tradities die met geesten worden verbonden.
- Tatoeages en praktijken die verband houden met vooroudergeesten.

Volgens de auteur kunnen traditionele genezers bij bepaalde problemen doelgerichter te werk gaan dan westerse psychiaters.

Vuur en inwijdingsrituelen

In een excursus over het vuurelement bespreekt de auteur de toe-eigening van vuurgeestjes via iemand die door de bliksem is getroffen. Daarbij zou ook sprake zijn van subtiel vampirisme.

Vervolgens behandelt hij de inwijdingsrituelen van fetisjwijmannen en -wijvrouwen. Deze rituelen tonen volgens hem de structuur van vervoering binnen natuurgeestreligies.

De kandidaat wordt op een zogenaamde *heilige stoel* geplaatst en door dans, kreten en lawaai opgevoerd tot een toestand van uitgesproken bezetenheid.

De wijvrouw (*pythonissa*) neemt daarbij op symbolische wijze het leed van haar toekomstige patiënten op zich. De auteur beschouwt dit als een vrouwelijke vorm van ellendebestrijding. In tegenstelling tot de manisch-depressieve vervoering van mediums zou deze praktijk, wanneer ze binnen het rijk Gods plaatsvindt, een heilzame werking kunnen hebben.

8. Besluit

Met de hiëro-analyse wil de auteur de fetisjgelovige en de archaïsche religie opnieuw in hun waarde herstellen. Wat de vakwetenschap vaak als primitief heeft afgeschreven, beschouwt hij als een samenhangend systeem van kracht, idee en leven, dat volgens hem met behulp van het tweede gezicht kan worden waargenomen. Dit systeem is volgens de auteur theocentrisch gestructureerd en kan alleen veilig en heilzaam functioneren binnen het rijk Gods.